

עורך יהודי בגרמניה הנאצית

סיפורו האישי של ראש הסניף הברלינאי של יט"א, הסוכנות הטלגרפית היהודית, בשנות ה-30

ארנו הרצברג

פרסומם של כל העתונים היהודיים מיד לאחר פרעות נובמבר 1938 ("ליל הברדולח"). רק עלון זעיר ובו מידע על ההגירה המשיך להופיע, תחת ביקורת קפדנית של מיניסטרויון התעמולה.

כדי להכביד את ידם על הפצת החדשות, תבעו הנאצים שהעורכים וכל מי שעבד בבתי ההוצאה ובמערכות העתונים יצטיידו ברשיונות. הוראה זאת חלה גם על העורכים היהודיים ומנהלי בתי ההוצאה היהודיים, אף כי רשאים היו לעבוד רק במוסדות יהודיים. את הרשיונות אפשר היה לבטל בכל עת. ערעור לא בא כלל בחשבון.

כך הושגה שליטה על האנשים שטיפלו בחדשות. הביקורת על החדשות כשלעצמן הופעלה בצורה מוזרה. היתה זאת צנזורה שונה לחלוטין מהמובן שאותו מייחסים למושג זה אנשים בארץ חופשית. הצנזורה, כך מקובל, מטפלת בחומר העתונאי לפני הפרסום. הצנזורה הנאצית לא פעלה בדרך הזאת. היא הופעלה לאחר הפרסום. העורך היה אחראי לכל מלה מודפסת אחרי שעתונו, כתב העת או הספר נמכר או נשלח למנויים. באותו הזמן היה צריך לשלוח את כל הפרסומים חתום למשרדיהם השונים של הארגונים הנאציים.

עמדנו, על כן, מול סוגים שונים ומשונים של צנזורה, כאשר לכל אחד מהביורוקרטים הנאציים היתה מדיניות צנזורה משלו. התוצאה: חוסר ודאות וחוסר ביטחון שתבעו עצבים חזקים. לאחר שמסרנו את הפרסום שלנו היה עלינו להמתין לתגובה. אם הטלפון לא צלצל ובעלי המגפיים השחורים לא פלשו לתוך משרדינו, היו אלה עבורנו חדשות טובות.

אייכמן טילפן: הידיעה לא מוצאת חן בעיני

משך קרוב לארבע שנים ארוכות נאלצתי לעבוד באווירה הזאת של אימים והפחדות. ניהול המשרד הברלינאי של הסוכנות הטלגרפית היהודית (JTA, להלן יט"א), עד שנסגרה על ידי הגסטפו בשנת 1937, היה משימה מסוכנת ביותר. יט"א כוננה כחברה גרמנית, אבל מנייתיה היו בידי אזרחים אמריקנים. פירושו של דבר, שהחברה יכלה לתבוע הגנוה

הנסיבות היו מיוחדות. המטרה היתה ברורה. השיטות שבהן השתמשו היו גסות, גיתנות לחיזוי ועוסקות פחות או יותר בעניינים של חיים ומוות, והכל – חלק מהמאמץ של גרמניה הנאצית להשיג שליטה בלעדית על הכוונת זרם החדשות מן החוץ, הפצתו ושימושו בתוך המדינה ומניעת יציאה של מידע לא-נוח אל מחוץ ל"רייך השלישי".

שנים לפני כן, בשנות ה-20, ניסתה ממשלתו הפשיסטית של מוסוליני לשלוט בחדשות ולטפח פרסומן של כתבות או למנוע את פרסומן בהתאם לצרכי השלטון. הנאצים למדו משיטות אלה ואף עלו על מוריהם. הם יצרו מונופול ללא פרצות על איסוף ידיעות והפצתן. בעיניהם החדשות היו כלי נשק והם השתמשו בו בכדי לשטוף את מוחו של העם הגרמני או בכדי לשבור את רוחה של כל אופוזיציה שבה עלולים היו להתקל בתוך גרמניה או מחוצה לה. הם הגישו את החדשות במגמה מוצהרת לחזק את מדיניותם, להציג את המשטר בכל עוצמתו ועל כל הישגיו; גנזו חדשות שלא החמיאו לשלטונם, העלולות לפגוע במוראל העם הגרמני, לסייע לאויביו, או שלא התאימו לקו הנקוט אז על ידי הצמרת הנאצית. בעתונות היהודית הם טיפלו במיוחד.

האמצעים שנגקטו נגד העתונות היהודית השתנו בהתאם למדיניות האנטי-יהודית של המשטר. בשנים הראשונות, מ-1933 עד 1935, שנת פרסום חוקי נירנברג, עמדה בראש סדר היום דחיקת רגלם של היהודים מכל מגזרי החיים בגרמניה. הכוונה היתה להגביל את היהודים לסביבתם-הם. לפיכך לא התנגדו הנאצים לקיום מוסדות תרבות יהודיים, כולל עתונים.

בשנים 1935-1938 השתמשו השלטונות הנאציים בגישה שונה לגבי "הבעיה היהודית". כל צעדיהם היו מכוונים להיפטר מיהודים רבים ככל האפשר והם הפעילו לחץ שאין לשאתו למען השגת המטרה הזאת, כי בעיניהם ההגירה היהודית התנהלה בקצב איטי מדי.

כדי להחריף את המצב ולהוריד עד לשפל את מוראל היהודים שנשארו בגרמניה וכדי לנתקם מכל קשר עם העולם החיצוני, הופסק

ארנו הרצבורג

לעתים סותר, ולפעמים כלל לא ניתן להסבר. אבל תמיד היתה זאת מכה קשה לעתון ביש המזל שהעלה את חמתו של הצנזור. הכלל המקובל היה הפסקת ההופעה למשך חודש עד שלושה חודשים. זה היה הפסד כלכלי גדול ותמיד היתה סכנה שהעורך ישולח למחנה ריכוז. למדנו בדרך הקשה שהאירועים שאתם היינו צריכים להתמודד היו ללא תקדים. לניסיון קודם ולידיעה קודמת היה צריך להתייחס מזווית ראייה אחרת מאשר לפני 1933. היתה זאת פחות או יותר שאלה של הישרדות פשוטה – אם לחיות או להירמס על ידי מכבש ההיסטוריה.

פרקי תהלים – לא לציטוט

למרות הצנזורה היה עלינו לתת את הדעת למשימה המוכנת מאליה של העלאת המוראל של היהודים שלנו ולעודד את רוחם בנסיבות קשות ביותר. כעבור זמן התברר שגם אנו היינו צריכים להשתמש בחדשות כנשק, כדי לגבש התנגדות ולהגביר את הרצון לחיים. היה עלינו להראות את הצד החיובי של היהדות, הצורך לשרוד, לצאת בשלום מהסערה הזאת ולהתחיל בחיים חדשים בכל עת ובכל מקום שרק ניתן. כל יום הביא אתו איך-קץ יסורים ליחיד היהודי ושאלות שלא היו עליהן תשובות.

במסגרת הסכם הסחר הגרמני-אמריקני. הקונסול האמריקני מר גאיסט (Geist), יכול היה להתערב אם לא ניתן לנו לפעול כעסק מסחרי. מצב זה הוכיח את עצמו כרב-ערך דווקא בראשית השלטון הנאצי.

בקיץ 1933 נשלח לגרמניה שגריר אמריקני חדש, ויליאם א. דוד (William E. Dod). בבואו להמבורג הוא מסר ראיון ליט"א שחולק לכל העתונים היהודיים. השגריר לא הסתיר את העובדה שנתבקש על ידי הנשיא רוזוולט, שזה עתה נבחר, לפקוח עין על כל התפתחות העלולה להשפיע על יהדות גרמניה.

לאחר מעשה אפשר לומר שלא היה זה ראיון עם דיפלומט המנוסה בדרכיה של מדינה טוטליטרית. ברור שהוא לא ידע שבעבור משטר טוטליטרי אין דבר שנוא יותר מאשר סימן כלשהו שחופש הפעולה שלו מוגבל ושאוור זרקורי הפרסומת מתמקד על חרשות שלא הוא זמן או שאין לו שליטה עליהן.

כאשר עתונים יהודיים פרסמו את הרעיון עם השגריר האמריקני, נוצר העימות הראשון בינם לבין השלטון הנאצי. התגובה היתה מהירה. על יט"א היה להכחיש את הידיעה ולטעון שהראיון לא התקיים מעולם. עתונים יהודיים נאלצו לפרסם את ההכחשה בעמודי השער שלהם.

ברגע זה נטו הרשויות הנאציות, ובמיוחד הגסטפו, לסגור את משרדי יט"א. אבל היו אלה ימיו הראשונים של המשטר. הנאצים לא היו בטוחים שצעד כזה יתרום לתדמיתם בחוץ ואיך הוא ישפיע על יחסיהם עם שלטונות ארצות הברית. נפתח משא ומתן שבו השתתף הקונסול האמריקני. בסוף הגיעו הצדדים לפשרה. יכולנו להפיץ ידיעות לעתונים ולמגויים בתוך גרמניה אבל העברה של חדשות אל הסניפים בחוץ היתה אסורה באיסור חמור. לא יכולנו לשלוח בדואר את הידיעות היומי למשרדי יט"א בניו יורק, לונדון, פריס, פראג או וארשה. עד אז שלח המשרד הבריטני את החדשות אל הסניפים האלה בדואר או במברק. עכשיו היה זה בלתי אפשרי ונוצר הצורך למצוא דרכים אחרות כדי להודיע לעולם על הנעשה בגרמניה.

הרשויות הנאציות ידעו שאם ישלחו על יט"א, יוכלו למעשה לשלוט במידה מסוימת בכל העתונות היהודיות בגרמניה. כל העתונים היהודיים סמכו על שירותי החדשות שסופקו להם על ידי יט"א וכך גם עשו מנהיגים יהודיים רבים. הגסטפו יכול היה לסגור את השירות הזה לפי רצונו.

יום אחד צלצל הטלפון במשרדנו. קול בעל צליל מקוטע זיהה את עצמו: "כאן מדבר שטורמבאנפיהרר (רס"ן) אייכמן. הידיעה שפרסמתם בידיעות שלכם על ישיבת המועצה של צירי הקהילות אינה מוצאת חן בעינינו. מוטב היה שלא תפרסם בעתונות היהודית."

היה זה אחד המקרים הנדירים שבו נודע לנו ישירות על הסתייגות עוד לפני שהידיעה התפרסמה בעתונים היהודיים. את שיחת הטלפון של אייכמן ראיתי כאות אזהרה. טלפנתי לעורכי העתונים היהודיים בברלין וכתבתי לכל אחד ממגוייניו במחוזות. "נראה לי רצוי", ציינתי, "לא לפרסם כתבה זאת." פירוש המכתב היה מובן מאליו. לא נשאלו שאלות, לא ניתנו הסברים.

מאידך גיסא, העובדה שכתבה מסוימת פורסמה בידיעות יט"א לא מנעה מהצנזור לסגור עתון יהודי שפרסם אותה. היה זה לעתים מתמיה,

מידע מהימן ממקומונים

עבור כתב יהודי היתה העתונות הנאצית המקור העיקרי למידע על הדרך שבה מנוהלת המלחמה נגד היהודים. השימוש בחדשות ככלי נשק מצא כאן את ביטויו המושלם. התגובות לגבי יהודים ועניינים יהודיים התאפיינו בהערות עוקצניות ועלבונות מזועזעים שזרמו מעמודי העתונות הממשלתית מדי יום ביומו. אדם היה צריך עצבים חזקים כדי לקרוא את האוסף הזה של התקפות משפילות ודברי הבל מדהימים. במשך הזמן למדנו שעניבת החנק הולכת ומתהדקת, שיש להתייחס אל השקרים והרמזים ברצינות ושהשפעתם על העם הגרמני היא עניין שאסור לזלזל בו.

ראיתי זאת כחובתי להיות מגוי על עתונים נאציים שיצאו לאור מחוץ לברלין. ההתקפות של העתונות הנאצית בברלין נגד היהודים לבשו תמיד אופי כללי. אבל הנאומים של המנהיגים הנאציים כפי שפורסמו בעתונות המקומית של ערי השדה סיפקו תמונת-מצב של הדברים העומדים להתרחש. לא פעם, כאשר הכתבתי למזכירתי קטעים מהנאומים הללו, שאותם היה צריך לכלול בדיעונו שלנו, היא היתה אומרת: "אני פוחדת".

ואכן, גם אני פחדתי. תמיד עמדנו מול אותה דילמה. פרסום נרחב מדי ותכופ מדי של חדשות מהסוג הזה יכול היה לגרום לדמוראליזציה של קוראינו. מאידך גיסא, התעלמות מהנושאים האלה היה בה משום מחדל חמור ופגיעה בהכנת יהודי גרמניה לקראת הבלתי-נמנע. כל מה שעשינו עלול היה בסופו של דבר להתגלות כטעות. ומה שלא עשינו עלול היה, כך נתברר, להזיק לאנשים שלנו. היה זה מצב קשה; איש לא יכול היה להימלט ממנו או למצוא לו פתרון.

ידיעון יט"א יצא לאור חמש פעמים בשבוע מלבד בחגים יהודיים או כלליים. לא היתה זו משימה קלה להרכיב ידיעון יומי. מדי יום היינו מקבלים בדואר אוויר ידיעון חדשות מלונדון שהביא לא רק חדשות מבריטניה, אלא גם מידע על הנעשה בארצות הברית ובעולם המערבי כולו. מווארשה שלחו קטעי עתונות. לאחר שחל איסור רשמי על הבאת הידיעון מפראג לגרמניה היינו מקבלים קטעי חדשות דרך כתובת פרטית. עתונים יהודיים מחרץ לארץ היו ברשימה של פרסומים שאסור להכניס למדינה. בכל זאת היינו מקבלים מדי פעם, בצורה לא-מסודרת, פרסומים מגיו יורק שגרמו לנו לא מעט בעיות. לא יכולנו לכתוב ולבקש את הפסקת המשלוחים. הדואר עבר צנזורה ושיגור מכתב לעתון שאסור היה לקבל גרם לנו צרות צרורות. היינו מודים בכך למעשה שאנו מקבלים וקוראים עתון שאסור לייבא לגרמניה. בסופו של דבר ובאיחור רב מסרתי ליד ידיד שנסע לחו"ל הודעה שבה כתבתי והסברתי מדוע חייבים להפסיק את המשלוחים. בינתיים הטלתי על עובד מהימן לשבת במשך שעות ולקרוץ את העתון לחתיכות ועירות שניתן היה לשרפן בלי להשאיר עקבות.

משחק במלים

בדרך כלל היה עלינו להיות ערים להתפתחויות בשני תחומים עיקריים של חדשות: הזירה הגרמנית, ובמיוחד השפעת השינויים המהירים במצב על יהודים ועניינים יהודיים בתוך גרמניה, והזירה היהודית בחוץ

העתונות היהודית היתה כמעט הכלי היחיד שבו יכול היה היהודי להתבונן בעולם ולהרהר בגורלו. במאי 1934 הגדרתי במאמר את תפקיד העתונאי היהודי בגרמניה:

העתון היהודי הוא היום כלי לחינוך מבוגרים ולהדרכה רוחנית שרצוי שיהיו חיוביים. אין לראות בהצגת העובדות ביטוי לפסימיזם. עתון יהודי לא ימלא את תפקידו אלא אם יציג את המציאות תוך עמידה עקשנית כמעט על המצב שבפנינו אנו ניצבים.

כמשך אותן ארבע שנים ניתנה לי הזדמנות יחידה במינה להחיל את אמות המידה האלה על כמעט כל ידיעה שפורסמה בעתונות היהודית בגרמניה. למרות הנסיבות המדכאות היו הרבה חדשות טובות שאפשר היה לפרסמן. כל הישג של יהודי בארץ כלשהי (מלבד ברית המועצות שאותה אסור היה להזכיר בתכלית האיסור), כל מקרה של הענקת אות כבוד או העלאה בדרגה של יהודי, היה משפר את מצב הרוח. יהודים שזכו בפרס נובל היו מקור של גאווה בזמן שבו נאמר ליהודי שוב ושוב שהוא נחות. היו סיפורים על קהילות יהודיות בארצות אחרות — באירופה, באוסטרליה, באסיה, אפריקה ואמריקה. היה צריך להפיק מהידיעות את מירב התועלת. הנעשה ביישוב בארץ-ישראל אף הוא היה מקור של גאווה, וגם מאורעות תרצ"ו (1936) לא הקטינו את הרושם החיובי של בניין הארץ. הוא פעל כמשקל-נגד לתעמולה הנאצית שטענה כי יהודי אינו מסוגל לבצע דבר בכוחות עצמו וחי תמיד מזיעתם של אחרים.

שוב ושוב ניסו להפיק מהעבר מידה כלשהי של תועלת בעבור ההווה, להיעזר בהוגי הדעות הגדולים של העבר כדי לחזק את רוחם של אלה העלולים להיחלש. ניצלנו שפע של אוצרות תרבות וסיפורים על אורח חייהם של היהודים בעת העתיקה והחדשה. היו רומנים וסיפורים קצרים שנכתבו על ידי בעלי מקצוע וחובבים. התעוררו שאלות איך לחיות בצורה יהודית, איך לחגוג את החגים, איך לחזור אל השורשים. מסיפורים רבים נתבקשו מקבילות לגבי ההווה. ציטוטים מכתבי הקודש הראו עוז רוח, דבקות במטרה והתמדה אל מול המכשולים. כל אלה הזכירו לאנשים שלנו שהימים האפלים לא יוכלו להימשך עד אין סוף. אבל היו מגבלות. אפילו פרקי תהילים לא ניתן היה לצטט ללא בדיקה שמא ירגיזו את הממשל. יכולנו עדיין להזכיר את פרק ק"ל: "ממעמקים קראתיך ה'... כי עם ה' החסד והרבה עמו פדות והוא יפדה את ישראל...". פרובוקציה וכמעט ניסיון התאבדות היה לצטט את פרק ק"מ: "חלצני ה' מאדם רע מאיש חמסים תנצוני. אשר חשבו רעות בלב, כליים יגורו מלחמות. שנגו לשונם כמרנחש חמת עכשוכ תחת שפתימו סלה... חשבו לדחות פעמי... ימיטו עליהם גחלים באש יפילם במהמורות בלי-יקומו...". היה זה מרגש עד כדי עצירת נשימה איך תפילות רבות קיבלו משמעות חדשה: "ובידי אדם אל אפולה..." ועבור אלה שציפו בכליון עיניים לסופו של הרייך השלישי: "אל נקמות ה', אל נקמות הופיע..." אבל כל הציטוטים הללו לא יכלו לשמש נושא לכתובה. פשוט אסור היה לפרסם אותם.

לרוע המזל לא תמיד היו ציטוטים שבהם יכולנו להיעזר כדי לעודד את רוחם של הקוראים. להיפך, רבים מהם היו משפילים ומדכאים אבל היינו חייבים להתייחס אליהם, ולו רק כדי להראות לאנשינו שאין להם עתיד כלשהו בגרמניה.

צריך היה להתייחס בזהירות. אם הם היו פעילים בארגון אנטי-נאצי כלשהו או קשורים למשטר הקודם (הרפובליקה של ויימאר) — הם נחשבו כלא-קיימים. הפגנות ועצרות אנטי-נאציות אסורות היו להזכיר. על כן בחרנו ב"ביטויים לעניין היהודי" בכל עת שרצינו לכתוב על התכנסויות כאלה. השתמשנו בתיאורים כלליים בלבד כדי לתאר את מה שהתרחש באמת. היה זה משחק במלים. היה צריך ללמוד אותו היטב ולקבלו כאתגר כדי להצליח בו.

נושאים מסויימים נחשבו "טאבו". הנאצים היו רגישים מאוד לכל הנוגע לחרם על סחורות גרמניות מחוץ לארץ. אפילו רמז קל לקיום

ותגובותיה למדיניות הנאצית. כמו כן עקבנו אחרי עניינים ואירועים מקומיים שהיו ראויים לתשומת לב. לא פעם היינו צריכים לבחור צורות מורכבות לביטוי, כדי שלא להיות ברורים יתר על המידה. נאלצנו לשלב גוונים עדינים של משמעות בתקווה שהקורא יבין, בעוד הצנזור לא יתגרה לפרשם על פי קני המידה שלו. המלה דמוקרטיה לא היתה פופולרית אצל הצנזורים, אף כי הנאצים טענו זמן-מה שרק אצלם השלטון הדמוקרטי האמיתי. צריך היה על כן להחליפה במונח "שלטון עצמי" או לתארה כ"התפתחות בארצות מסוימות". גולים כמו תומס מאן או אלברט איינשטיין אסורים היו להזכיר כלל. לאחרים שהיגרו מגרמניה

כתובת נאצה נאצית על קיר בית כנסת בדיסלדורף: "יהודי התפגרו" (התצלומים — באדיבות "יד ושם")

תגועה מעין זו היה מספיק כדי שיסגרו את כתב-העת לצמיתות ויעצרו את העורך.

כל אימת שאדם בעל-שם הותקף על דבר שעשה או שלא עשה, ידענו שעל אדם זה אסור לנו לפרסם ידיעות כלשהן. ידענו גם שכל ההגבלות הללו מובילות לגיטואיזציה ובידוד כמעט בלתי-נמנעים. בכל שעה שעלה ספק כלשהו לגבי פרסום כתבה, הדבר הנכון ביותר היה לגנוז אותה.

מנקודת מבט אחרת, לא כחלק מהצנזורה הנאצית אלא כעניין של צנזורה עצמית, היה עלינו לטפל בחדשות על הגירה. כל כתבה על קילוח דק של הגירה לדרום אמריקה או ארצות אחרות היתה גורמת למבול של מועמדים. היה זה רע למדי שהתורים נתארכו מיום ליום, במיוחד לפני הקונסוליה האמריקנית. אבל פרסום של דבר שהיה עלול לגרום להסתערות המונית של מבקשי אשרות-כניסה גרר אחריו סגירת כל פתח אפשרי להגירה, והביא לרמוראליזציה גמורה. פרסום ידיעה מעין זו היה נתון אפוא לשיקול הדעת של הארגון היהודי המוסמך. אנו פשוט לא יכולנו לקבל על עצמנו את האחריות בלי לבקש את אישורו של הממונה על התחום הזה.

בעיות של פרסום או אי-פרסום של חדשות או כתבות נותחו לפרקים באופן יסודי בפגישות של עורכי העיתונים היהודיים שזימנה "נציגות הרייך" (Reichsvertretung), הארגון המרכזי של יהדות גרמניה. כל יום שלישי בבוקר היינו מתאספים במשרדיה בברלין. שם קיבלנו מידע על התפתחויות חדשות ואמצעים שנגקטו על ידי הממשל הנאצי, נמסרו ידיעות הקשורות להגירה, שיקום, ומצב בתי הספר היהודיים שהוחזקו על ידי הקהילות בתמיכת הארגון המרכזי. היתה לנו הזדמנות להחליף מידע על כללים של "עשה" ו"אל-תעשה" לגבי פרסום ידיעות או מאמרים.

המידע היה לרוב חומר רקע שלא יועד לפרסום. המספר הקטן של הנוכחים, שהכירו זה את זה אישית במשך זמן רב ושעבדו כולם בתנאים של סכנת נפשות מתמדת אפשרו יחסים אלה של עבודה משותפת. בפורום זה הגענו להסכם על אי-פרסום ידיעות מסוימות אם בגלל העמדות המשתנות של הרשויות הנאציות ואם משום התוצאות המזיקות עבור היהודים. הסכמים אלה לא הפרו מעולם. ויתרנו על התחרות השוררת בדרך כלל בין עורכי עיתונים לטובת רגש האחריות הכוללת שאותו חשנו כלפי הציבור היהודי. ידענו היטב שתחרות לא תשרת תכלית כלשהי ורק תגרום להשעיית עתון או שירות ידיעות. מעשה כזה היה שולל מהקורא היהודי מקור חשוב של מידע והזדמנות רוחנית.

בציפיה לנס

ההשעיה הראשונה של עתון יהודי למשך שלושה חודשים באה בגלל מאמר שבו הראיתי שרעיונות הנאצים לא היו כה מקוריים כפי שהם טענו. בחלקם היו דומים לדברים שכתב מחבר יהודי בשנות ה-20, לפני שהיטלר חיבר את "מיין קאמפף". היה זה בשנת 1934 כאשר היתה עדיין שהות לברוק באיזו מידה השלטון רגיש לספקות ופקוקים לגבי מקוריותו. בכל אופן, שלושת חודשי ההשעיה האלה הוכיחו עצמם כשיעור רב ערך. חיי יכלו להגיע לקיצם בו במקום.

לעומתי, לעורך העתון של הקהילה היהודית בקלן לא שיחק המזל פעמים רבות, עד לשנת 1935, הוא שיעשע את קוראיו בהערות עוקצניות על מעשי הנאצים. שוב ושוב הוא הוכיח איך התכונה הגרמנית של יסודיות הביאה אותם לידי אבסורד. כאשר אגודת מגקי הארובות הוציאה את היהודים משורותיה, הוא לא התאפק והעיר שבגרמניה כלל לא היו מגקי ארובות יהודים ושליהודים לא היתה שום כוונה לחזור אל המקצוע המטונף הזה. בכך הביא האיש על עצמו את חורבנו. הוא נעצר ולא שמענו ממנו שוב. העתון הושעה לשישה חודשים.

את טילוק היהודים מחיי התרבות והכלכלה בגרמניה נאלצה העיתונות היהודית לקבל כעבודה מוגמרת.

זכור לי נאומו של הנס הינקל, "קומיסר הרייך לענינים יהודיים". הוא הזמין את עצמו לדבר לפני אספת מנהיגים יהודים בברלין, וקבע בתקיפות: אין פעילות יהודית מחוץ לתחום היהודי כאשר המטרה הסופית היא הגירה! זה היה בספטמבר 1937. (אחרי המלחמה עבר אותו הינקל תהליך של דה-נאציפיקציה; אין דוגמה טובה יותר ל"טיהור" הנאצים בגרמניה הבת-רמלחמתית. היתה זאת פשוט בדיחה).

בנסיבות רגילות היתה הופעתו של הינקל לפני אספה יהודית נחשבת כחדשות. אבל לא יכולנו לפרסם דבר. הנאצים לא אהבו שעתון יהודי יצטט את דבריהם בפני אספה יהודית. הינקל גם לא שחרר את הידיעה לפרסום. זה לא היה מוסיף למוראל של ציבורנו. האנשים עדיין ציפו לנס הקשרים שבין הרשויות הנאציות למנהיגות היהודית היו מינימליים בשנים שלפני 1938. למנהיגים יהודים שזמנו להופיע לפני אייכמן לא הוצע לשבת. הם הוכרחו לעמוד במשך השיחה, שלמעשה הגובלה לקבלת הוראות בנוגע להגירה, החרמת רכוש יהודי ומאסר יהודים.

לעתים קרובות ירדו ההוראות עד לפרטי פרטים שגרמו למבוכה וליאוש ולעתים היתה בהן הטרדה סתם. במשך הזמן הן הפריעו לחיי הקהילה ולחופש הפולחן. לדוגמה: האם יש להמשיך ולומר את התפילה העתיקה למען הממשלה שהיתה כלולה בסידור התפילה, אבל איבדה את משמעותה. אך ניתן היה לפרש את השמטתה המוחלטת כמחווה של חוסר כבוד ועוינות ולכך יכלו להיות תוצאות בלתי נעימות. אי-אפשר היה לדון בבעיה הזאת או בכל נושא אחר הקשור אליה בפורום כלשהו. עדות לשכל הישר של המנהיגות היהודית היא העובדה, שהתפילה הושמטה באופן הדרגתי וללא פירושים, עוד לפני שהגסטפו שמה לב אליה ואסרה על אמירתה.

אנשי גסטפו בהלוויה יהודית

אחיזת ציפורני הגסטפו הגיעה עמוק לתוך חיי היום-יום. אנשי הגסטפו נכחו בתפילות בבתי הכנסת כדי לפקח על הדרשות. כן נכחו באספות ואפילו אמרו לנו מתי ואיך לקיים הלוויות.

הצייר המפורסם מקס ליברמן מת ב-1935. הוא היה נשיא האקדמיה לאמנויות בברלין עד שסולק מכהונתו על ידי הנאצים. מותו היה מאורע שנגע לאנשים שוחרי אמנות בכל העולם. מובן שהידיעה על מותו לא הוזכרה כלל בעתונות הנאצית. חבר נשיאות הקהילה היהודית בברלין טילפן אלי כדי להודיעני שמצא את שמו של ליברמן ברשימת הנפטרים המיועדים לקבורה. הנאצים חששו שהלוויה כזו תשמש עילה לאנשים

בערכים, שחילחלה לתוך החברה כולה ושהחזיקה בשלטון על ידי משטר של טרור והפתדה באמצעות רטוריקה ושטיפת מוח — כל זה לא ענין אותם. זה היה מעבר לגיסיונם של עתונאים זרים. והם לא היו היחידים שסבלו מחוסר ידיעה וחוסר יכולת לתפוס את השינויים העלולים להתחולל כתוצאה מהמהפכה הנאצית.

הכתב המחתרתי נעלם

בסתיו 1938, אחרי שהגעתי לארצות הברית, שוחחתי עם כמה אישים בולטים מבין יהודי אמריקה. רציתי להעמיד אותם על חומרת המצב ההולך ומתפתח בגרמניה עבור היהודים והעולם כולו. אמרתי להם שתוך מספר שבועות יונחתו מהלומות הרסניות על יהודי גרמניה ושההגירה היא עניין של חיים ומוות. לפני כן, כאשר עברתי דרך אמסטרדם, מסרתי אותן ידיעות חמורות למספר מנהיגים הולנדיים שכונסו על ידי נשיא הקהילה היהודית. אלה הקשיבו בדאגה. יכולתי לחוש את מעורבותם באירועים ההיסטוריים. אבל בניו יורק זה היה סיפור אחר. כל פעם שנפרדתי מאחד ה"מנהיגים" האלה, חשתי אכזבה עמוקה. זועזעתי על ידי צרות-אופקיהם וכל מה שהם עוררו בי היתה תחושה של כעס והתמרמרות.

יחסו של אדם כמו הרב סטיפן ס. וייז (Wise), מנהיג הקונגרס היהודי האמריקני, היה אופייני להתנהגותם. "יודעים אנו הכל על הנעשה בגרמניה", אמר לי ושילח אותי בנפנוף יד. היתה לו אמונה בלתי מוגבלת בעתונות האמריקנית. ברור שלא שמע מעולם על המגבלות על איסוף ידיעות הנהגות במדינה טוטליטרית. הוא חשב שעתונאים אמריקניים יוכלו להתגבר על הכל. הוא ומנהיגים יהודים אחרים היו שותפים לחוסר ההבנה של משטר שונה וזר לחלוטין. הוא הולך עצמו שולל בדעותיו על עולם שהיה מעבר לתפיסתו.

לאמיתו של דבר, החדשות שיצאו מגרמניה לפני 1938 היו מקוטעות ובלתי שלמות. עתונים יהודיים, במיוחד אלה שיצאו לאור באמריקה, לא החזיקו כתבים קבועים בברלין. אם כי פרסומים אלה היו ברשימה של חומר קריאה האסור לגרמנים, כתביהם יכלו להמשיך ולהזרים חרשות החוצה. אף מנהיג או ארגון יהודי באמריקה לא הבין שהכרחי להשקיע בשירות ידיעות. רק מעטים מהם באו לברלין כדי להתרשם אישית מהמצב.

בהתאם ל"הבנה" של י"ט"א עם הרשויות הנאציות לא יכולנו להעביר חדשות לשימוש מחוץ למדינה. מספר פעמים בשנה שלח המשרד בניו יורק לברלין את בוריס סמולר, כתב אירופי נודד. הוא שהה בגרמניה מספר שבועות, לפעמים חודשיים. אחר כך שוגר לארצות אחרות ואיזור חיוני זה נשאר ללא כיסוי. למרות זאת סיפקנו לו מידע, קישרנו בינו לבין מנהיגים יהודים ודאגנו שיקבל תמונה מדויקת על הדברים העומדים להתרחש. לפעמים שלחה ניו יורק כתבים אחרים לזמן קצר בלבד. בחוסר ידיעתם וחוסר התחכום שלהם הם הזיקו יותר משהועילו. לכתבים אלה לא היה מושג כלשהו על האווירה המחניקה שבה עליהם לאסוף ידיעות. את זאת לא למדו בבית הספר לעתונאות.

היה בברלין כתב מחתרתי אחד, ששירת עתונים יהודיים בניו יורק. מר פינק עבד במשך זמן-מה ללא אישור משרד החוץ הגרמני. את מאמריו

התאסף בהמוניהם והיא תהפוך להפגנה של צער ומצוקה. ואמנם הם הסתירו את הזמן והמקום של ההלוויה מהציבור וגם מכתבי העתונות היהודית והזרה. אפילו נשיא קהילת ברלין, היינריך שטאל (Stahl) העשוי ללא חת, אמר לי שאין לו כל מושג מתי והיכן ההלוויה תתקיים. אי-אפשר היה להתקשר לביתו של ליברמן — המספר לא היה רשום בספר הטלפונים. נזכרתי שאחת מדודותי היתה ידידה קרובה של משפחת ליברמן והאמן צייר את דיוקנה. השגתי ממנה את מספר הטלפון וטילפנתי לבית ליברמן בכיכר שלפני שער ברנדנבורג. כששמעה גברת ליברמן מי המטלפן, נאותה לגשת לטלפון. היא נשבעה לי שאינה יודעת מתי תתקיים ההלוויה, אבל ביקשה שאהיה נוכח. עלי לטלפן לנשיא הקהילה היהודית בבוקר המחרת. אולי עד אז יתקבל אישור לזמן ולמקום הקבורה.

מעט מאד אנשים נכחו בהלוויה באולם בית הקברות. לולא נושאי ארון-המת המקצועיים וקומץ בני משפחה היה שם בקושי מניין. שלישיית נגנים עצובי-מבט ניגנה את הלך-גו של הנדל. היה זה רגע של הוד טרגי. הרב ד"ר ליאו בק סיים את הספדו ואנו קמנו ממושבינו. כאשר פנינו לאחור ראינו שורה של אנשי גסטפו יושבים בקצב האחורי של האולם ואחרים ניצבים כמה מאות מטרים ממקום הקבורה. היה זה סמל ברור ומטיל אימה. הנציג של עידן תרבותי נשגב שבו היה ליהודים חלק בולט לעין, היה ואיננו. המורשת התרבותית שאותה גילם, אבדה. בקצה האולם, ניצבו הפושעים, נציגי המציקים, בעלי פני-הכלבים של הסדר החדש. העם הגרמני קיבל ברצון סוג זה של ציוויליזציה יחד עם דחייה מודעת של דרכי התנהגות מקובלים ביחסי האנוש. הוא בחר מרצונו בסדר המבוסס על מחנות-ריכוז ועל שקר ההולך ומתרחב והמנציח את עצמו. את גאולתו הוא מצא במצעדים וברציחות. העם הגרמני כולו, מלבד מיעוט זעיר, פרץ את נציגי הסדר החדש בהערצה שכמרה לא נראתה מעולם.

היו מנהיגים יהודים בגרמניה שקיוו שהפצת האמת בעולם כולו תשנה את יחס העולם להיטלר ומשטריו. הם היו סבורים שפרסום הידיעות בחוץ חיוני ביותר ומהווה חלק ממאמץ של הרגע האחרון כדי להציל אנשים רבים ככל האפשר. הם קיוו שתגובה מצדן של הדמוקרטיות המערביות עשויה להקל מעט את לחץ הרדיפות חסרות הרחמים ולאפשר הפסקת גשימה שתנוצל כדי לארגן הגירה מסודרת.

למרבה הצער נמנע סיקור יסודי של האירועים בגרמניה, עקב רוח הברלנות יחד עם חוסר העניין ביחסי חוץ וההתרכזות המפוקפקת ב"פוליטיקה כרגיל". ידיעות על מעשי זוועה הועתקו אל העמודים האחוריים של עתוני ארצות הברית ומערב אירופה. עתונאים המתמצאים באירועי שנות ה-30 מוכנים היום להודות בקוצר ידה של העתונות במשך השנים המכריעות האלה שבין 1933 ל-1938. רפיון זה הטביע את חותמו על יהודים ולא-יהודים, על פוליטיקאים וקובעי-מדיניות וגם על האזרח הפשוט.

בשנים הללו, כאשר הנאצים ביססו את אחיזתם בעם הגרמני, היה עדיין זמן להזעיק את המערב. אבל כתבי החוץ בגרמניה לא התעניינו בסיפור היהודי. בעיניהם היתה זאת תוצאת-לוואי של התמונה הכללית, כאשר הנאצים בשלטון וכל האחרים בחוץ. העובדה שכאן היתה מהפכה

בהסכם המסחרי הגרמני-אמריקני שהגן על פעילויות משרדנו. בעזרת הודעה שהועברה בעל-פה, שכנעתי את משרד יט"א בלונדון לשגר אלינו מכתב ובו הודעה שיפסיקו לספק לנו ידיעות אם לא נשלם חלק מחובותינו המצטברים. העזתי לגשת אל רשות העתונות של הרייך (Reichspressekammer) עם המכתב הזה. הצעתי להעביר סכום מסוים של מרקים גרמנים אל חשבון רשות העתונות, כדי שישמש קרן נאמנות עד שיגיע לברלין כתב יט"א שיוכל למשוך מזומנים לכיסוי הוצאות מחייתו. בדרך זו אף מרק לא יצא את גרמניה ולא ייפגע מאזן התשלומים הגרמני. להפתעתי הצעתי נתקבלה. במשך כמעט שנה פעל ההסדר הזה.

הכתובים ביד בידיד שלי לכתובת פרטית בניו יורק שם פורסמו בשם ברזי. הוא חשב שאיש לא יוכל לקרוא את מכתביו ולגלות את מקור מאמריו. יום אחד ב-1937 נעצר ועקבותיו לא נודעו...

התנהגות טובה לפני האולימפיאדה

עד כמה שזה נשמע מוזר, יכולתי להעזר ברשויות הנאציות כדי לממן את הוצאות הקיום של הכתבים הזמניים שנשלחו לברלין. הגבלות המטבע הגרמניות אסרו על העברת כסף אל מחוץ למדינה או מסירתו לידי זרים כאשר שהו בגרמניה. ב-1936, היו הנאצים עדיין מעוניינים שלא לפגוע

מאימי "ליל הבדולח": בית הכנסת בבאדן-באדן עולה באש

שנים עברו מאז שעמדתי בבית הקברות שבקצה העיירה. שער הכניסה חרק כבעבר. הוא עדיין גרם לי אותה חרדה קלה שהרגשתי אז, בהיותי ילד. הדבורים עדיין זמזמו והצללים המשיכו לרקד מעל אתר מנוחה זה של דורות איך-ספור. לא היה עוד מי שיטפל בקברים. הדרך והשביל כוסו בצמחיה סבוכה של עשבים שוטים. הקברים עצמם היו קבורים תחת רבדים של צמחים ועלים. שקט שרר מסיבי. איש לא בא לבקר כאן. בעיירה נותר רק קומץ יהודים.

פתאום התברר לי שאותו גורל, אותן התפוררות ובדידות צפויים לכל בתי הקברות היהודיים בגרמניה. מי יבוא לבקר את הקברות אחרי שנעלם או נתפור ברחבי כדור הארץ?

הכתבה הוברחה מפולין

ישבתי בחדרון בבית המלון הקטן וכתבתי כתבה למשרד הלונדוני של יט"א. תיארתי תמונה של אובדן חיים ופרנסה. לראשונה כתבתי על הטירור שבו נאלצו לחיות יהודים בגרמניה. סיפרתי על חילול בתי כנסת ובתי קברות ועל מתנות הריכוז. הכתבה אפשרה הבנה של המאורעות העתידיים להתרחש, של העוצמה ההולכת וגדלה של מכונת המלחמה הנאצית והאמצעים מרחיקי הלכת והמרשעים שיינקטו נגד היהודים שלא יוכלו לעזוב את גרמניה.

מסרתי את המכתב לידי בעלת המלון. היא הכירה אותי מאז שהייתי ילד. לא העזתי ללכת לבית הדואר ולקנות בולים, כי לא רציתי שיראו אותי שולח את המכתב. לנמען, אחד העובדים בסניף הלונדוני היה שם בעל צליל תמים. את שמו וכתובתו למדתי קודם בעל פה. לא נמצא רמז עליו במזוודות שלי. ביקשתי מהעורך בלונדון לשמור את הסיפור במשך

למעשה סייעו הנאצים במימון ידיעון שבודרך כלל ראהו כמנוגד לעניינם. אין ספק שמנהיגים נאציים קראו עתונים יהודיים מתחילתם ועד סופם. פעם כתבתי סידרת מאמרים עבור עתון ה-CV, ביטאון "האגודה המרכזית של יהודי גרמניה" (Centralverein), הנושא היה המבנה הארגוני של קהילות יהודיות ברחבי העולם. הכוונה היתה לאפשר לקורא להכיר את שמות הארגונים והאישים בארצות שונות במקרה שיהגרו. איימן, "מומחה" הנאצים לענייני יהודים, העיר לעורך שהוא מצא עניין בסדרה וביקש לדעת כמה זמן היא תימשך. לא יכולתי להשתחרר מהחשד ששאלותיו של איימן רמזו על כוונות הנאצים להתפשט אל הארצות מעבר לגבולות גרמניה. המשכתי את הסדרה, אבל פסחתי עד כמה שאפשר על ארצות שגבלו בגרמניה והתרכזתי באוסטרליה, דרום אפריקה, דרום אמריקה ואסיה.

היתה זאת התקופה שלפני המשחקים האולימפיים של 1936. הנאצים שמרו על התנהגות טובה כדי לשכנע את כל הבאים לצפות במשחקים עד כמה גרמניה היא ארץ שלנה ושוחרת שלום. כתבים זרים רומזו בקלות על ידי צמצום מסע ההסתה נגד היהודים. לנו היה ברור שזה רק שקט לפני הסערה וכי יש להעביר זאת לידיעת העולם.

ישבתי בבית מלון בעיירה קטנה. במרחק לא רב בהמשך הרחוב עמד הבית שבו נולדתי וגדלתי ומשפחתי חיה בו במשך דורות. אחרי מלחמת העולם הראשונה הועברה העיירה לידי פולין והגבול חצה אותה ממש באמצע. גרמניה היתה מרוחקת כמה עשרות מטרים. לפני כן עברתי את הגבול עם דרכון גרמני תקף. שומרי הגבול הגרמנים נתנו לי לעבור בלי לשאול שאלות ובלי להחתים את דרכוני אחרי שהסברתי שברצוני לבקר את קברי משפחתי.

גירוש יהודים מפולנים מגרמניה, אוקטובר 1938

שבועות מספר ולרשום את מקום השיגור כאמסטרדם, בה לא הייתי זה שנים.

כאשר הסיפור פורסם, הוא עורר מהומה לא קטנה. העתון "נייריודק טיימס" וסוכנות הידיעות "אסושייטד פרס" ביקשו אישור ממשרדיהם בברלין. סוכנויות הידיעות בצרפת ובאנגליה פרסמו את הסיפור בכותרות מרשימות. היתה זאת מכה למשטר הנאצי.

אחת הפעמים האחרונות שיצאתי את גרמניה היתה בחורף 1937, כאשר נסעתי לצי'כוסלובקיה. תיכננתי פגישה עם כתב יט"א בפראג במקום נופש חורפי קטן. מלא אנשים, כך שיכולנו להיעלם בין ההמון. בילינו שעות בטיוול ובשיחה. היה לי הרבה מה לספר על המצב האמיתי, על מהלומות חדשות שעמדו להינחת, על הגל הגואה מסביבנו מכל צד. הזהרתי: הגרמנים מתכוננים להתפשט. צ'כוסלובקיה כבר לא תהיה מקלט בטוח.

היתה זאת הרגשה מוזרה לחזור לגרמניה, ישר לתוך גוב האריות. תזרתי אל קיום בלתי-ריאלי. צותתו לשיחות הטלפון שלי; כל פעם

שהרמתי את השפופרת שמעתי את הנקישה המוכרת, המעידה על האזנה לשיחה. פתחו את הדואר שלי בצורה מתוחכמת כי על המכתבים לא נמצא שום סימן של טיפול. אבל ידעתי שמכתבים שבדרך כלל היו מגיעים למענם תוך יממה עוכבו במשך ימים ונראה שעברו את יד הצנזור. העתיד היה כעין חלל ריק וחסר משמעות. כל בוקר הייתי עלול להתעורר לקול המרעים "גסטפו!", כאשר בריונים גסידיבור באים לערוך חיפוש בדירתי. וכאשר אמנם באו, הם הפכו כל פיסת ניר, הסתכלו לתוך כל מגרה וברקו את השאריות שבסל הניירות. כשעמדו לעזוב לא ידעתי אם יקחו אותי אתם, כדי שאיש לא ישמע ממני עוד, חלל במלחמה שבה הסיכויים לנצח היו אפסיים באופן ברור.

הרגשת חוסר הביטחון וחוסר הוודאות כירסמה את עצבינו. היינו רואים סכנה במקום שכלל לא היתה. גילינו מלכודת או מעקב שלא היו אבל בראש ובראשונה היינו צריכים לקחת עצמנו בידיים. לא היתה ברירה: היינו שקועים עמוק מדי בפצה הזאת.

עברית: ד"ר יהודה רימו